

УДК 159.923:152.4

DOI <https://doi.org/10.32782/cusu-psy-2024-1-14>

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ГОТОВНОСТІ ЖІНОК ДО РЕАЛІЗАЦІЇ РЕПРОДУКТИВНОЇ ФУНКЦІЇ

Мітіна Ольга Леонідівна,

аспірантка лабораторії соціально дезадаптованих неповнолітніх

Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України

ORCID ID: 0009-0007-3725-5639

Стаття присвячена дослідженню проблеми готовності жінок до реалізації репродуктивної функції, яка в умовах демографічної кризи є вкрай актуальною. На основі теоретичного аналізу наукової літератури з'ясовано, що у психології зазначена проблематика здебільшого розглядається в межах формування усвідомленого материнства як життєвої позиції жінки, що включає відчуття потреби народити дитину, готовність прийняти на себе роль матері та нести відповідальність за виховання дитини. Показано, що суб'єктивна психологічна готовність до материнства є умовою формування усвідомленої вагітності, яка передбачає цілеспрямовану підготовку до зачаття й усвідомлене виношування дитини.

Розглянуто готовність до реалізації репродуктивної функції в контексті репродуктивної поведінки особистості, що розкриває мотиваційний аспект готовності до народження або відмову від народження дитини, тенденцію «childfree» у жінок. Наголошується, що умовою психологічної готовності жінок до материнства є сформована репродуктивна настанова, яка стає домінуючою та виражається в потребі народжувати та виховувати дитину, водночас без дітей жінка відчуває труднощі в самореалізації себе як особистості. Доведено, що репродуктивні настанови залежать від особливостей виховання в батьківській сім'ї, шлюбно-сімейних взаємин і гендерної ідентичності особистості.

Визначено, що перешкодою на шляху реалізації репродуктивної функції є деякі особистісні властивості жінок: інфантильність, викривлення образу «Я», неадекватна самооцінка; внутрішньоособистісні конфлікти; порушена статеворольова ідентифікація; емоційна нестабільність; високий рівень тривожності; схильність до депресивних проявів, пригнічена агресія; низький рівень комунікативної компетентності.

Підкреслена необхідність упровадження комплексного медико-психологічного підходу до вирішення даної проблеми, беручи до уваги основні складові частини готовності жінок до реалізації репродуктивної функції: фізіологічну, психологічну, поведінкову.

Ключові слова: репродуктивна функція, жінки, усвідомлене материнство, репродуктивна поведінка, репродуктивні настанови.

Mitina Olga. Psychological aspects of women's readiness to implement reproductive functions

The article is devoted to the study of the problem of women's readiness to implement the reproductive function, which is extremely relevant in the conditions of the demographic crisis. On the basis of theoretical analysis of the scientific literature, it was found that in psychology, the mentioned problem is mostly considered within the framework of the formation of conscious motherhood, as a life position of a woman, which includes the feeling of the need to give birth to a child, the readiness to assume the role of mother and bear responsibility for raising a child.

It is shown that subjective psychological readiness for motherhood is the condition for formation of conscious pregnancy, which involves purposeful preparation for conception and conscious bearing of a child. Readiness to realize the reproductive function in the context of the reproductive behavior of the individual is considered, which reveals the motivational aspect of readiness to give birth or refusal to give birth to a child, the "childfree" tendency in women. It is emphasized that the condition of women's psychological readiness for motherhood is the formed reproductive attitude, which becomes dominant and is expressed in the need to give birth and raise a child, while without children, a woman experiences difficulties in self-realization as an personalities. It has been proven that reproductive attitudes depend on the peculiarities of upbringing in the parental family, marital and family relationships, and the gender identity of the personalities.

It was determined that certain personal attributes of women are an obstacle to the realization of reproductive functions: infantility, distortion of the image of "I", inadequate self-esteem; intra-personal conflicts; broken sex-role identification; emotional instability; high level of anxiety; tendency to depressive manifestation, suppressed aggression; low level of communicative competence.

The need to implement a complex medical and psychological approach to solving this problem is emphasized, taking into account the main components of women's readiness to implement the reproductive function: physiological, psychological, behavioral.

Key words: *reproductive function, women, conscious parenting, reproductive behavior, reproductive attitude.*

Вступ

У сучасному світі відповідальне планування сім'ї й усвідомлене батьківство є ключовими аспектами сталого розвитку будь-якої країни. Проте, згідно із соціологічними дослідженнями, протягом останніх десятиліть у всій Європі спостерігається низький рівень народжуваності. Дана тенденція зумовлена стрімким зростанням ролі жінки в соціальній, політичній, економічній сферах життя сучасного суспільства, водночас знижується рівень цінності материнства.

Результати аналізу динаміки населення нашої країни за останні десять років свідчать про те, що Україна зараз перебуває у стані глибокої демографічної кризи, зумовленої депопуляцією, зменшенням народжуваності та збільшенням питомої ваги осіб похилого віку, що негативно впливає на розвиток продуктивних сил і економічну ситуацію в державі. Занепокоєння викликає стан репродуктивного здоров'я жінок, яке є невід'ємною складовою частиною здоров'я нації загалом і має стратегічне значення для виходу з демографічної кризи та забезпечення сталого розвитку суспільства. Саме тому нині особливої актуальності набуває дослідження проблеми психологічної готовності жінок до реалізації репродуктивної функції.

Методи та дослідження

Аналіз сучасних наукових джерел дозволяє виділити два основні напрями дослідження проблеми готовності жінок до реалізації репродуктивної функції та материнства – медичний і психологічний. У межах медичного напрямку науковці насамперед акцентують увагу на пошуку методів збереження репродуктивного здоров'я жінок, дослідженнях фізіологічних механізмів перебігу вагітності та чинниках, що її ускладнюють (Л.М. Вигівська, А.С. Котенок, І.В. Майданник, В.Ф. Олешко), своєчасному виявленні патологій і корекції можливих відхилень у розвитку плода (О.М. Бондаренко, І.А. Жабченко, Н.Г. Корнієць, Т.М. Коваленко, І.С. Ліщенко, С.В. Тертична).

У психологічній літературі здебільшого висвітлюється проблема усвідомленого та відповідального ставлення до батьківства (Є.О. Брага, В.П. Думанська, О.І. Онипченко, Н.О. Островська, І.М. Трубавіна). Окремі аспекти готовності молодих людей стати батьками в майбутньому розкриваються у працях Н.О. Белік, В.П. Кравець, Н.В. Дармостук, О.А. Невоєної, Л.Н. Смаліус, В.В. Сторож, Н.В. Шавровської. На важливість формування батьківської компетентності молодого подружжя, необхідність їх психологічного супроводу вказують М.І. Мушкевич, О.Л. Нагул та інші. У працях О.В. Королович висвітлюється проблема психогенного безпліддя жінки з погляду її психологічної зрілості.

У працях сучасних українських учених розглядаються різні аспекти психологічної готовності жінок до материнства (Н.В. Даніленко, М.В. Нероба, О.П. Таран, Н.В. Яремчук). С.Ю. Аксьонова акцентує увагу на вікових аспектах материнства, О.В. Івачевська – на особливостях репродуктивної мотивації жінок, Д.С. Кирилова розкриває психологічну готовність жінок до майбутнього материнства в аспекті особистісних смислів жінки. У дослідженнях О.А. Божук материнство розглядається в межах потребнісно-мотиваційної сфери жінок, розкривається її структура й етапи становлення в онтогенезі. Значний інтерес становлять дослідження ідентичності жінок під час вагітності (Р.Р. Ортинська), емоційного ставлення жінок до материнства (Г.С. Шевчук). М.Б. Перун запропонована типологія материнської ідентичності жінки під час вагітності та в перші місяці після народження дитини. О.В. Бацилева, О.О. Герєга, Н.О. Кодацька акцентують увагу на дослідженні проблеми девіантного материнства та пошуках шляхів її вирішення.

Варто зазначити, що в більшості психологічних праць висвітлюються різні аспекти усвідомленого материнства, готовності та прийняття жінкою ролі матері після народження дитини, проте проблема готовності жінок саме до реалізації репродуктивної функції потребує подальшого вивчення й аналізу.

Метод: теоретичний аналіз і узагальнення наукових джерел щодо проблеми психологічної готовності жінок до реалізації репродуктивної функції.

Результати

На основі аналізу наукових джерел щодо досліджуваної проблеми готовність жінок до реалізації репродуктивної функції можна визначити як унікальний соціокультурний і психофізіологічний феномен, що зумовлений фізіологічними механізмами (інстинкт продовження роду), культурно-історичними аспектами становлення інституту сім'ї (формування образу ролі матері) та індивідуальними психологічними особливостями жінки (прийняття жінкою власного материнства).

Головним аспектом реалізації репродуктивної функції жінки є процес народження та виховання дітей, що включає три основні компоненти: психічний (мотивації, цінності, настанови, емоції), фізіологічний (морфо-функціональна організація та нейро-гуморальна регуляція репродуктивної функції), тілесний, жіноче тіло, з відповідною поведінкою, яке виконує функції запліднення, виношування, пологів, грудного вигодовування дитини. В.М. Астахов зазначає, що взаємодія цих компонентів для виконання репродуктивної функції являє собою репродуктивну сферу особистості жінки, у межах якої фізіологічні та психологічні механізми поєднані для реалізації завдань репродукції. Повноцінне функціонування репродуктивної сфери жінки включає фізіологічні механізми, мотиваційні та ціннісно-сміслові утворення, що забезпечують виконання репродуктивної поведінки, яка передбачає якісну перебудову життєдіяльності жінки. Становлення репродуктивної поведінки як системи дій, що впливають на народження або відмову від народження дитини, здійснюється через формування адекватної репродуктивної мотивації та репродуктивної настанови [2, с. 7].

І.В. Пузь зауважує, що в більшості жінок з різними формами порушення репродуктивної сфери спостерігаються специфічне викривлення тілесного компоненту образу «Я» та неадекватна самооцінка. У деяких жінок є побоювань стосовно того, що реалізація репродуктивної функції може негативно вплинути на фігуру, що пов'язано з надцінним сприйняттям власного тіла та наявністю ірраціональних уявлень щодо вагітності, пологів, сексуального життя. Також ризик виникнення різного роду репродуктивних дисфункцій може збільшуватися в ситуації, коли жінка не приймає власне тіло, що детерміновано багатьма чинниками, одним із яких є деструктивні стосунки із власною матір'ю, яка неналежно сприймала тілесність власної доньки, не сприяла її адекватній статево-рольовій ідентифікації [2, с. 81].

О.Б. Сіраковська також зазначає, що основою появи репродуктивної дисфункції в жінок є взаємодія складних чинників, серед яких одне із провідних значень мають психологічні чинники. Жінкам із порушенням репродуктивної функції притаманні такі психологічні властивості: загальна інфантильність, що проявляється в незрілості особистісної сфери; викривлена або незріла статево-рольова ідентифікація; неадекватні форми реагування на стресові ситуації (інфантильні чи дезадаптивні стилі поведінки); емоційна нестабільність; підвищений рівень особистісної та реактивної тривожності; пригнічена агресія різної спрямованості. Зазначені особливості ускладнюють партнерські стосунки, функціонування сім'ї та є наслідком деструктивного досвіду взаємин із власною матір'ю [8, с. 192].

Дослідження психологічної готовності жінок до реалізації репродуктивної функції пов'язано із проблемою формування готовності до материнства. Як зазначають науковці, психологічна готовність до материнства охоплює п'ять складових частин, як-от: 1) особистісна готовність (загальна особистісна зрілість); 2) адекватна модель батьківства (сприятливий особистий досвід); 3) мотиваційна готовність; 4) сформованість материнської компетентності; 5) сформованість материнської сфери (самоусвідомлення себе матір'ю) [9, с. 92].

О.П. Таран визначено провідні чинники, що зумовлюють ставлення сучасних жінок до материнства, як-от: 1) базова безпека, яка заснована на відносній задоволеності жінок власним дитинством; 2) відносини з партнером; 3) стан здоров'я; 4) фінансовий стан. Загалом суб'єктивне благополуччя є основою, яка формує готовність жінок до майбутнього материнства. Найвагомим чинником під час ухвалення рішення щодо материнства є задоволеність жінки власними відносинами з партнером і відчуття фінансової та психологічної безпеки у стосунках [9, с. 96].

Аналогічну думку висловлюють австрійські вчені С. Lee, Н. Gramotnev, які розглядають прагнення жінок мати дітей як елемент їхнього психологічного благополуччя. За результатами дослідження автори допустили, що небажання мати дітей є індикатором психологічного неблагополуччя жінок і наслідком впливу несприятливих соціальних чинників, а прагнення до багатодітності насамперед визначається прихильністю до традиційних цінностей [12, с. 14].

Г.С. Шевчук розглядає феномен материнства з позиції формування материнської ідентичності як психологічного конструкту, що виражає цілісне прийняття, усвідомлення та переживання жінкою себе як матері та своєї особистісної самореалізації в материнстві. Вирішальну роль у формуванні материнської ідентичності відіграють когнітивний і емоційний компоненти ідентифікації. Чим більш чітко й емоційно позитивно представлена в самосвідомості жінки система знань, пов'язаних із функціями матері, її поведінкою й іншими психологічними характеристиками, тим гармонійніше проходить процес самоідентифікації жінки як матері, тим більш збалансоване входження образу матері до загальної структури Я-концепції жінки та її готовності до материнства. Як зауважує Г.С. Шевчук, материнська ідентичність динамічна та розвивається протягом усього життя жінки, може бути гармонійною та гнучкою або дифузною та суперечливою, це залежить від характеру дитячо-материнських взаємин, наявності в жінки в дитинстві стійкого позитивного емоційного зв'язку із власною мамою [10, с. 774].

О.В. Івачевська досліджує материнство в контексті репродуктивної мотивації та репродуктивної поведінки жінок, що дозволяє розглядати мотиваційний аспект не лише власне народження дитини, а й феномен відмови жінки від народження в майбутньому (тенденція «чайлдфрі»). Репродуктивна мотивація як складний багаторівневий регулятор життєдіяльності жінок часто має неусвідомлений, латентний характер, а неузгодженість прихованих мотивів щодо народження чи відмови від народження дитини з декларованими мотивами призводить до внутрішнього конфлікту, що перешкоджає здійсненню жінкою свідомого репродуктивного вчинку [3, с. 251].

За результатами дослідження О.В. Івачевська визначає найбільш значущі репродуктивні мотиви молодих жінок: соціокультурні, соціально-економічні, соціально-психологічні й індивідуально-психологічні. Біологічні мотиви (бажання мати дітей зумовлене переважно інстинктом, призначенням жінки народжувати) та фізіологічні мотиви (зумовлені загальним і репродуктивним здоров'ям жінок), як зазначає дослідниця, не відіграють особливої ролі в мотивації народження чи відмови від народження дитини [3, с. 253].

Психологічні мотиви О.В. Івачевська умовно розділила на егоїстичні й альтруїстичні. Основою егоїстичних мотивів переважно є бажання задовольнити власні інтереси, потреби через дитину (дитина – засіб). Це мотиви самоствердження, самореалізації через дитину, опора на дитину в майбутньому, продовження молодості, підвищення самооцінки, долання почуття самотності, зміцнення сім'ї, маніпуляція родиною за допомогою дитини тощо. Альтруїстичні психологічні мотиви зумовлені цінністю самої дитини та передбачають задоволення потреби в народженні дитини (дитина – ціль). Народження дитини сприймається молодими жінками як можливість отримати новий життєвий досвід і передати їй частину власного, можливість реалізувати себе в материнстві, дбати про дитину та віддати їй усю накопичену любов.

Жінки-чайлдфрі власну відмову від народження дитини в майбутньому обґрунтовують переважно несприятливою ситуацією у країні, фінансовою кризою, необхідністю професій-

ного становлення, бажанням зберегти свободу, фізичну привабливість, здоров'я тощо. Як зауважує О.В. Івачевська, більшість цих жінок пояснює відмову народжувати саме альтруїстичними мотивами: «дитину треба народжувати в мирній країні», «я повинна гарно забезпечити власну дитину» тощо. Проте за результатами дослідження значна частка жінок, які декларують філософію «вільних від дітей», має травматичний досвід у сфері дитячо-батьківських чи чоловічо-жіночих стосунків [3, с. 254].

Д.С. Кирилова виокремлює декілька аспектів психологічної готовності до материнства: прийняття себе, позитивне ставлення до майбутньої вагітності та дитини, готовність і поінформованість про зміни, що відбуватимуться (які стосуватимуться тіла жінки, сімейної системи, функції майбутньої мами). Водночас акцентується увага на наявності в жінки позитивного дитячого досвіду стосунків із власними батьками, передусім із матір'ю, найближчим оточенням. У разі позитивного досвіду спілкування з батьками умови для формування суб'єктного ставлення до інших людей були сприятливими й основа для формування готовності до материнства та суб'єктного ставлення до своєї дитини закладена. Найважливішою потребою виступає створення сім'ї та продовження роду, готовність до материнства впливатиме на реалізацію цієї потреби в житті. Якщо жінка ставить перед собою ціль насамперед професійної реалізації чи творчого самостворення, а сім'ю та появу дітей відкладає на другий план або не розглядає як можливу взагалі, тоді її материнська ідентичність є несформованою або не досить розвиненою [5, с. 102–103].

Американські вчені на основі дослідження визначають чинники, що впливають на плани молодих жінок на народження дітей. Дівчата із браком особистісних і емоційних ресурсів прагнуть швидше створити власну сім'ю для того, щоб ці ресурси збільшити. Дівчата з високими показниками інтелекту, освітою та рівнем доходу батьків більш націлені на здобуття освіти та більш пізнє створення сім'ї. Згідно з даними авторів, сприятлива обстановка в сім'ї, когнітивна успішність і прийняття консервативних цінностей сприяють тому, що народження дітей переноситься на пізніший час, а молодими матерями стають ті, хто спочатку перебував у менш благополучній ситуації [11].

Л.І. Магдисюк, В.Б. Демчук визначають такі аспекти психологічної готовності до материнства: мотиваційний – мотив народження дитини, відповідальність за її народження та виховання, відчуття; оціночний – рефлексія власної підготовленості та відповідності себе ролі матері; емоційний – емоційне сприйняття ситуації материнства; операційний – материнська компетентність догляду за дитиною, уміння моделювати власну діяльність; регуляційний – саморегуляція жінки під час вагітності та після народження дитини. Готовність до виконання ролі матері полягає в усвідомленні функцій і відповідальності за їх виконання, а також у безпосередній їх реалізації, що залежить від накопиченого досвіду взаємодії із власною матір'ю. Формування образу своєї моделі материнства, бажання мати сім'ю, дітей є показником гармонійного формування материнської сфери жінки [7, с. 67–68].

І.А. Анчева виокремлює поняття «усвідомлене материнство» й «усвідомлена вагітність». Усвідомлене материнство розглядається як життєва позиція жінки, що включає відчуття потреби та фізичної спроможності виносити та народити дитину, готовність прийняти на себе роль матері та відповідальність за народження та виховання дитини, здатність створити умови для гармонійного розвитку дитини, а також формування суб'єктивної картини материнства та «Я-образу» матері. Характерною особливістю усвідомленої вагітності є наявність факту ухвалення рішення про зачаття, умовою формування якого є суб'єктивна психологічна готовність до материнства, що має наслідком формування нового рольового кластера жінки, а саме – жінки-матері [1, с. 51].

На думку О.С. Кочарян, умовою формування психологічної готовності до материнства є репродуктивна настанова, що виявляється у взаємодії трьох компонентів: когнітивного, афективного та поведінкового (спонукального). Психологічні прояви репродуктивної настанови

відображаються власним ставленням до себе як до матері та до ідеального образу матері. Репродуктивна настанова жінок – це результат інтегральної взаємодії гендерної та виховної позицій, тобто вона формується на основі минулого досвіду жінки, тієї соціальної ситуації, у якій жінка усвідомлювала материнську роль [6, с. 125].

І.В. Ігнатенко визначає репродуктивну настанову як психологічне явище, яке спирається на засвоєні особистістю настанови щодо дітей узагалі, потребу народжувати, виховувати, спілкуватися з дитиною, прагнення мати конкретну кількість дітей, яке виражається в тому, що без дітей людина відчуває труднощі в самореалізації себе як особистості. Репродуктивні настанови залежать від особливостей дитячо-батьківських відносин, шлюбно-сімейних взаємин і гендерної ідентичності [4, с. 15].

Отже, минулий досвід батьківсько-дитячих стосунків має величезний вплив на особливості репродуктивної поведінки людини в дорослості.

Висновки. Узагальнюючи результати теоретичного аналізу окресленої проблеми, можна визначити готовність жінок до реалізації репродуктивної функції як унікальний соціокультурний і психофізіологічний феномен, що формується впродовж життя та зумовлений фізіологічними механізмами, соціальними та психологічними чинниками, передусім прийняття жінкою власного материнства. Потреба бути матір'ю закладена в жіночій природі, однак суспільні цінності, особистісний досвід жінки, характер взаємин із власними батьками, особливо з матір'ю, гармонійність стосунків із чоловіком та іншими людьми мають визначальний вплив на ставлення до майбутнього материнства. Необхідною умовою психологічної готовності жінок до реалізації репродуктивної функції є сформована репродуктивна настанова, яка стає домінантною та виражається в потребі народжувати та виховувати дитину.

Література:

1. Анчева І.А. Сучасний погляд на психологічну готовність жінки до материнства. *Здоровье женщины*. 2017. № 6 (122). С. 50–52.
2. Психологічний супровід у репродуктивній медицині : монографія / В. М. Астахов та ін. Національна академія педагогічних наук України, Інститут психології імені Г.С. Костюка. Київ, 2023. 125 с.
3. Івачевська О.В. Основні репродуктивні мотиви молодих жінок в Україні. *Молодий вчений*. 2017. № 3 (43). С. 250–255.
4. Ігнатенко О.В. Психологічні особливості прояву репродуктивної установки в юнацькому віці : автореф. дис. ... канд. психол. наук. Київ, 2012. 16 с.
5. Кирилова Д.С. Психологічна готовність до материнства у структурі життєвих смислів жінки: теоретико-методологічний аналіз. *Психологія: реальність і перспективи* : збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету. 2017. Вип. 8. С. 101–104.
6. Кочарян О.С. Психологічні аспекти поняття репродуктивної установки та його розуміння у зарубіжних дослідженнях. *Вісник Харківського національного університету*. Серія «Психологія». 2014. № 11 (21). С. 124–127.
7. Магдисюк Л.І., Демчук В.Б. Психологічна готовність української молоді до материнства. *Science, Research, Development*. № 50. С. 67–70.
8. Сіраковська О.Б. Психологічні аспекти репродуктивного здоров'я жінок. *Psychological Journal*. 2018. № 4 (14). С. 145–205.
9. Таран О.П., Гаража Н.Д. Соціально-психологічні чинники ставлення сучасних жінок до материнства. *Габітус*. Серія «Психологія особистості». 2021. Вип. 30. С. 91–96.
10. Шевчук Г.С. Материнська ідентичність у структурі Я-концепції жінки. *Проблеми сучасної психології*. 2010. Вип. 9. С. 765–777.
11. Precursors of Young Women's Family Formation Pathways / P.R. Amato et al. *Journal of Marriage and Family*. Dec 2008. Vol. 70. P. 1271–1286.
12. Lee C., Gramotnev H. Motherhood Plans among Young Australian Women: Who Wants Children These Days? *Journal of Health Psychology*. 2006. Vol. 11. P. 5–20.